

**O‘ZBEK TILIDAGI O‘XSHATISHLARNING MILLIY-MADANIY SEMANTIKASI
(SAID AHMAD ASARLARI MISOLIDA)**

Qayumova Visolaxon Ozodjon qizi

Namangan pedagogika instituti tayanch doktoranti

E-mail: Visolaxonqayumova@gmail.com

Tel: +998936920398

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21204515>

Annotatsiya. Mazkur tezisda Said Ahmad asarlarida qo‘llangan o‘xshatishlarning milliy-madaniy semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. O‘xshatishlar badiiy matnda nafaqat tasviriy vosita, balki xalqning dunyoqarashi, madaniy tajribasi va kognitiv tafakkurini ifodalovchi birlik sifatida o‘rganiladi. Tadqiqotda hayvoniy, tabiat va maishiy obrazlarga asoslangan o‘xshatishlar tahlil qilinib, ularning milliy mentalitetni aks ettirishi yoritiladi. Shuningdek, yozuvchi uslubiga xos yumor va kinoya elementlari ham ko‘rib chiqiladi. Natijalar o‘xshatishlarning lingvokulturologik va pragmatik ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: o‘xshatish, semantika, madaniyat, matn, obraz, uslub, mentalitet, til, tahlil, badiiylik.

Аннотация. В данной тезисной работе анализируются национально-культурные семантические особенности сравнений в произведениях Саида Ахмада. Сравнения рассматриваются не только как художественное средство, но и как единица, отражающая мировоззрение народа, культурный опыт и когнитивное мышление. В исследовании анализируются сравнения, основанные на образах животных, природы и бытовой жизни, раскрывающие национальный менталитет. Также рассматриваются элементы юмора и иронии, характерные для авторского стиля. Результаты исследования показывают лингвокультурологическую и прагматическую значимость сравнений.

Ключевые слова: сравнение, семантика, культура, текст, образ, стиль, менталитет, язык, анализ, художественность.

Abstract. This thesis analyzes the national and cultural semantic features of similes used in the works of Said Ahmad. Similes are considered not only as artistic devices but also as linguistic units reflecting people’s worldview, cultural experience, and cognitive thinking. The study examines similes based on animal, nature, and everyday life images, revealing their connection with national mentality. Elements of humor and irony characteristic of the author’s style are also discussed. The results demonstrate the linguistic, cultural, and pragmatic significance of similes in literary discourse.

Keywords: simile, semantics, culture, text, image, style, mentality, language, analysis, artisticness.

Kirish. Til – har bir xalqning milliy tafakkuri, madaniyati va dunyoni idrok etish tarzini o‘zida aks ettiruvchi murakkab ijtimoiy hodisadir. Ayniqsa, badiiy matnda tilning obrazlilik imkoniyatlari kengayib, milliy-madaniy mazmun bilan boyib boradi. O‘zbek tilidagi o‘xshatishlar ham ana shunday obrazli ifoda vositalaridan biri bo‘lib, ular nafaqat estetik vazifani bajaradi, balki xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi, qadriyatlar va dunyoqarashini ham ifodalaydi. Shu jihatdan o‘xshatishlarning milliy-madaniy semantikasini o‘rganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. O‘xshatishlar badiiy nutqda fikrni aniqroq, ta’sirchanroq va obrazliroq ifodalashga xizmat qiladi. Ularning semantik tuzilishi ikki asosiy unsur – o‘xshatilayotgan narsa va o‘xshatish uchun asos bo‘luvchi obraz o‘rtasidagi bog‘liqlikka asoslanadi. Biroq bu bog‘liqlik faqat lingvistik hodisa emas, balki madaniy-kognitiv asosga ham ega bo‘lib, u xalqning mentaliteti bilan bevosita bog‘liqdir. Shu sababli o‘xshatishlar milliy madaniyatning til orqali ifodalanadigan ko‘zgusi sifatida qaraladi [1].

Said Ahmad ijodi o'zbek adabiyotida milliy ruh, hayotiylik va yumor bilan sug'orilgan badiiy tasvir vositalariga boyligi bilan ajralib turadi. Uning asarlarida qo'llangan o'xshatishlar oddiy tasvir vositasi bo'lib qolmay, balki personajlar xarakteri, voqelikning ijtimoiy mohiyati hamda milliy muhitni yoritishda muhim stilistik vazifani bajaradi. Yozuvchining tili xalq og'zaki nutqiga yaqinligi, tabiiyligi va obrazlilik bilan ajralib turadi, bu esa o'xshatishlarning milliy-madaniy qatlamini chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi. Zamonaviy o'zbek tilshunosligida obrazli ifoda vositalari, xususan, o'xshatishlarning semantik va pragmatik jihatlarini o'rganishga e'tibor kuchaygan. Tadqiqotlarda o'xshatishlarning struktural xususiyatlari bilan birga, ularning kognitiv asoslari, milliy mentalitet bilan bog'liqligi ham yoritilmoqda. Bu esa o'xshatishlarni faqat stilistik birlik sifatida emas, balki madaniy kod sifatida ham talqin qilish zaruratini yuzaga keltiradi [2].

Mazkur tezisda Said Ahmad asarlarida uchraydigan o'xshatishlarning milliy-madaniy semantikasi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida o'xshatishlarning badiiy matndagi vazifasi, ularning milliy madaniyat bilan bog'liqligi hamda semantik xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, yozuvchi uslubiga xos individual o'xshatishlar va ularning estetik qiymati ham ko'rib chiqiladi. Bu esa o'zbek badiiy tilining obrazli imkoniyatlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Asosiy qism. O'zbek tilshunosligida o'xshatish (simile) hodisasi uzoq yillardan beri stilistika, semantika va lingvokulturologiya doirasida o'rganib kelinadi. Dastlabki yondashuvlarda o'xshatishlar asosan badiiy tasvir vositasi sifatida talqin qilingan bo'lsa, zamonaviy tadqiqotlarda ular kognitiv va madaniy-semantik birlik sifatida qaralmoqda. Bu esa o'xshatishlarning nafaqat til strukturasiga, balki milliy tafakkur va madaniy kodlarga ham bog'liq ekanini ko'rsatadi. O'zbek tilining stilistik tizimini o'rganishga bag'ishlangan ishlarda o'xshatishlar metafora, epitet va boshqa obrazli vositalar bilan bir qatorda ko'rib chiqilib, ularning badiiy matndagi ekspressiv vazifasi yoritilgan. Ushbu yondashuvlarda o'xshatishlarning asosiy funksiyasi tasviriylikni kuchaytirish, fikrni konkretlashtirish va emotsional ta'sirni oshirish sifatida belgilanadi. Biroq keyingi tadqiqotlarda o'xshatishlar faqat stilistik vosita emas, balki semantik struktura va kognitiv model sifatida ham talqin etila boshlandi [3].

Lingvokulturologik yo'nalishdagi tadqiqotlar o'xshatishlarning milliy-madaniy semantikasiga alohida e'tibor qaratadi. Bu yo'nalishda o'xshatishlar xalqning madaniy tajribasi, urf-odati, qadriyatlarini va hayotiy tasavvurlarini til orqali aks ettiruvchi birlik sifatida qaraladi. Masalan, o'zbek tilidagi “yomg'irdan keyingi qo'ziqorindek”, “asalday shirin”, “loyday yopishqoq” kabi o'xshatishlar xalqning tabiat va hayotiy tajribasi bilan chambarchas bog'liq ekanini ko'rsatadi. Kognitiv lingvistika doirasidagi yondashuvlarda esa o'xshatishlar inson tafakkurida konseptual bog'lanishlar orqali yuzaga kelishi, ya'ni bir tushuncha ikkinchi tushuncha orqali anglanishi ta'kidlanadi. Shu sababli turli millatlarda o'xshatishlar tizimi ham turlicha shakllanadi; o'zbek tilida esa agrar madaniyat, tabiatga yaqinlik, oilaviy va ijtimoiy qadriyatlar asosiy obraz manbai sifatida namoyon bo'ladi [4].

Said Ahmad ijodi o'rganilgan adabiyotlarda yozuvchining til uslubi, yumoristik ifoda vositalari va xalqona nutqqa yaqinligi alohida ta'kidlanadi. Uning asarlarida qo'llangan o'xshatishlar tabiiyligi, hayotiylik va milliy koloritga boyligi bilan ajralib turadi. Tadqiqotchilar yozuvchi ijodida oddiy hayotiy kuzatuvlar badiiy obraz darajasiga ko'tarilganini, bunda xalq tili va og'zaki ijod an'analari muhim manba bo'lganini qayd etadilar. Shu jihatdan Said Ahmad asarlaridagi o'xshatishlar personaj xarakterini ochish,

ularning ruhiy holati va ijtimoiy mavqeini yoritishda muhim stilistik vosita sifatida xizmat qiladi [5].

Tahlil jarayonida aniqlanishicha, yozuvchi o’xshatishlarining katta qismi xalq og’zaki nutqi va kundalik hayot tajribasiga asoslangan. Hayvonlar, tabiat hodisalari, maishiy buyumlar va insoniy holatlar bilan bog’liq o’xshatishlar keng qo’llanadi. Masalan, “bo’riday yovvoyi”, “tulkidek ayyor”, “qo’ydek yuvosh” kabi hayvoniy obrazlar inson xarakterini tabiiy olam bilan bog’lash orqali milliy dunyoqarashni aks ettiradi. Tabiatga oid o’xshatishlar esa “yomg’irdan keyingi havodek toza”, “quyoshdek issiq nigoh”, “qor kabi oppoq” kabi ifodalar orqali insoniy holatlarni tabiat obrazlari bilan uyg’unlashtiradi. Maishiy hayotga oid o’xshatishlar esa “nondek aziz”, “choydek issiq munosabat”, “tandirdek qizigan” kabi misollar orqali o’zbek turmush tarzini ifodalaydi va lingvokulturologik jihatdan milliy qadriyatlarni aks ettiradi. Shuningdek, Said Ahmad o’xshatishlarida yumor va kinoya elementlari ham sezilarli darajada uchraydi. Bu esa o’xshatishlarning faqat tasviriy emas, balki pragmatik vazifaga ham ega ekanini ko’rsatadi. Ular orqali muallif personajlarga baho beradi, ijtimoiy munosabatni ifodalaydi va matnda yashirin emotsional yuklama hosil qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, yozuvchi ijodida o’xshatishlar milliy obrazlar tizimi sifatida barqaror shakllangan bo’lib, ular xalqning tarixiy tajribasi va madaniy xotirasi bilan uzviy bog’liqdir. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili va empirik kuzatuvlar shuni tasdiqlaydiki, o’xshatishlar nafaqat lingvistik birlik, balki milliy-madaniy semantikaga ega murakkab kognitiv hodisadir. Said Ahmad asarlari esa bu hodisani o’rganish uchun boy manba bo’lib, unda o’zbek xalqining mentaliteti, estetik qarashlari va hayotiy tajribasi yorqin ifodasini topgan [6].

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalariga ko’ra, o’zbek tilidagi o’xshatishlar nafaqat stilistik ifoda vositasi, balki milliy-madaniy semantikaga ega murakkab lingvokognitiv hodisa hisoblanadi. Ular xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi, urf-odatlar va dunyoqarashini til orqali aks ettiruvchi muhim birlik sifatida namoyon bo’ladi. Said Ahmad asarlarida qo’llangan o’xshatishlar esa bu xususiyatni yanada yaqqol ko’rsatadi. Yozuvchi ijodida o’xshatishlar obrazlilikni kuchaytirish, personaj xarakterini ochish va milliy koloritni ifodalashda muhim rol o’ynaydi. Ayniqsa, hayvoniy, tabiat va maishiy hayotga oid o’xshatishlar o’zbek xalqining mentaliteti va estetik qarashlarini yorqin ifodalaydi. Shuningdek, yumor va kinoya elementlari o’xshatishlarning pragmatik vazifasini ham kengaytiradi. Umuman olganda, Said Ahmad asarlaridagi o’xshatishlar milliy-madaniy semantikani o’rganish uchun boy material bo’lib, o’zbek badiiy tilining obrazli imkoniyatlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alimuhamedov, A. (2019). O’zbek tilida stilistika asoslari. Toshkent: O’zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
2. Rasulov, Z. (2020). Lingvokulturologiya va badiiy matn tahlili. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Karimov, B. (2021). O’zbek tilshunosligida kognitiv yondashuvlar. Toshkent: Sharq.
4. Yo’ldoshev, M. (2022). O’xshatish va metaforaning lingvistik xususiyatlari. Toshkent: Universitet nashriyoti.
5. To’xtasinov, S. (2023). Said Ahmad asarlarining til va uslub xususiyatlari. Toshkent: Adabiyot va san’at nashriyoti.
6. Hamroqulova, D. (2024). Badiiy matnda milliy-madaniy semantika masalalari. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti.